

zetpolitikai kérdésekre irányuló túlzott figyelem nem kompatibilis az új, oroszcentrista vonallal? Ennek semmi jele. Így már csak egyetlen lehetséges magyarázat marad: a „nagy terror”. Közvetett bizonyítékok arra engednek következtetni, hogy a terror során bizonyos köztársaságokban elkövetett túlkapások vegyes érzelmekkel töltötték el Sztálint a szovjet nemzetiségi politika történelmi örökségét illetően. 1937-38-ban éppen elég kaotikus állapotok uralkodtak a köztársaságokban ahhoz, hogy elhomályosítsák a nemzetiségi politika pozitív vonásait is. A tisztogatások után nehéz volt úgy megtartani például bizonyos ünnepeket, hogy ne essen szó a terror áldozatául esett történelmi alakokról. Ráadásul Sztálin úgy akarta átgyúrni a párt történetét, hogy az „használható” legyen és elősegítse a bolsevik káderek oktatását és mobilizálását. Nem az volt tehát a célja, hogy a tankönyvben minden dologról essék valamennyi szó, hanem az, hogy a párt fejlődésének alapvető összefüggéseit mutassa be. Szerinte a párt történelmében három szakaszt kellett megkülönböztetni: „a bolsevik párt megalakulásáért folytatott harcot”, „a bolsevik párt harcát a proletárdiktatúra megalapításáért és a proletárforradalom győzelméért”, valamint „a bolsevik párt uralmát”. Sztálin nem egy sokszínű, egalitáriánus társadalomért folytatott multikulturális harc történetének szánta a tankönyvét, hanem egy monolitikus, vezető párt elszántságát bemutatandó, amely megdöntötte a régi rendszert és felépítette a szocializmust.

Pethő-Szirmai Judit

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Jugoszlávia és nyugati szomszédai: 1945-1980

Portmann, Michael – Ruzicic-Kessler, Karlo: Yugoslavia and Its Western Neighbours, 1945-1980. = Zeitgeschichte, 41. Vol. 2014, 5. No. 296–307. p.

A cikk az első olyan próbálkozás, amely megkísérli összehasonlító jelleggel értékelni Jugoszlávia külkapcsolatait nyugati szomszédaival. Ez az összehasonlítás több szempontból is releváns. Először is Ausztria és Olaszország egyedüli nem-kommunista országként osztoztak közös határszakaszon Jugoszláviával, másrészt mindkét ország Jugoszlávia ellensége volt a II. világháborúban. Harmadrészt a háború alatt a Jugoszláviát megszálló csapatok ebből a két országból érkeztek, negyedrész számos olasz és „német” (osztrák) etnikumú állampolgárt gyilkoltak meg és úztek el a háború során Jugoszlávia területéről, végezetül pedig Jugoszlávia úgy tervezte, hogy a háború után annektálja Ausztria és Olaszország bizonyos területeit. A cikk által elemzett időszak a II. világháború végétől az akkori jugoszláv vezető, Josip Broz Tito 1980 májusában bekövetkezett haláláig terjedő időszakot öleli fel.

A cikk célja, hogy bemutassa, hogyan emelkedett felül Jugoszlávia és nyugati szomszédai a nézeteltéréseken néhány évtized leforgása alatt annak ellenére, hogy a kérdéses országok eltérő gazdasági és nemzetközi kapcsolati ideológiák mentén szerveződtek. A szerzők amellet érvelnek, hogy két lényeges tényezőnek volt döntő szerepe a kapcsolatok alakulásában a kommunista Jugoszlávia és nyugati szomszédai között. Elsősorban a vezető politikusok és diplomaták személyes érzelmei és tapasztalatai befolyásolták ezen országok viszonyát. Az, hogy mindhárom országban arra törekedtek, hogy hátuk mögött hagyják a múltat és kölcsönösen jó viszonyt ápoljanak még a nagyhatalmak által megosz-

tott és a hidegháború által formált világrendben is, kulcsfontosságúnak bizonyult ebben a fejlődési folyamatban, és az együttműködés lehetőségét bizonyítja egy feszült nemzetközi környezetben is. Másodsorban a belpolitikai helyzet nagyban meghatározta, hogy milyen mederben folytak a diplomáciai megbeszélések. Amikor nyugodt és stabil volt a belpolitikai helyzet, nagyobb mozgástér nyílt a barátságos hangvételű külpolitikára, ugyanakkor a kevésbé rózsás belföldi gazdasági vagy politikai helyzet könnyen vádaskodáshoz és gyanakváshoz vezetett a külkapcsolatokban is.

1945 májusában Tito stratégiája az volt, hogy a „felszabadítás” során az összes „szláv” területet a leendő szocialista Jugoszlávia részévé tegye. Mivel a határkérdés már az első világháború után is felmerült és a kialakuló szlovén, horvát és szerb királyság számára csalódással végződött 1919-ben, a partizánok most egyfajta „fait accompli” helyzetre törekedtek, és siettek, hogy még Zágráb előtt „felszabadítsák” Triesztet és Karintiát, sőt Isztriát és más dalmát és osztrák területeket is. Tito elképzelését azonban megtorpedózták a szövetségesek, és a partizánok kénytelen-kelletlen kivonultak az osztrák területekről és Triesztből. Jugoszlávia német/osztrák és olasz megszállása a II. világháború alatt meghatározó esemény volt ezen országok kapcsolatában a háborút követő időszakban. Hamar felmerült ugyanis a háborús bűnök kérdése; Tito partizánjai bosszút álltak az olasz- és németajkú lakosságon és elűzték őket.

Ausztria és Jugoszlávia között csak 1951 januárjában állt helyre a rendes diplomáciai kapcsolat, az előrelépést azonban gátolták a rendezetlen határviták és a hadifoglyok sorsának rendezése. Olaszországgal sem volt könnyebb a helyzet. Az 1947-ben aláírt olasz békeszerződés értelmében két korábbi olasz területet, Dalmáciát és Isztriát Jugoszláviához csatolták, Trieszt pedig „Trieszti Szabad Terület” nevű egységként részben angolszász, részben jugoszláv fennhatóság alá került. Ez mintegy 300 ezer olasz lakos elvándorlásához vezetett.

Bármily drámai volt is Jugoszlávia viszonya a szomszédaival a háborút követő években, az 1948-as események után fordulat következett be. Jugoszláviát kizárták a Kominformból, és ezzel elvesztette nemzetközi ügyekben is legfőbb szövetségesét, a Szovjetuniót. Ugyanakkor

mindez javította a belgrádi rezsim nyugati megítélését: amikor a keleti blokkból Jugoszláviába irányuló import 43%-ról 13%-ra csökkent és Jugoszlávia léte került veszélybe, az USA, Nagy-Britannia és Franciaország több száz millió dollárnyi segélyben részesítette az országot egészen 1955-ig. Közben a háború utáni külpolitikai nézeteltéréseket is sikerült 1954-55-ben megoldani különböző nemzetközi egyezmények segítségével, és a szövetséges csapatok kivonulhattak a Jugoszláviát körülvevő területekről. Sikeres jugoszláv-osztrák tárgyalások zajlottak 1958-ban Mariborban és Grazban a határszabályozásról, az olasz kapcsolatok javulása pedig olasz gazdasági kölcsönökben és kereskedelmi megállapodásokban is tükröződött 1955-57 között. Tito hangsúlyozta, hogy az olasz-jugoszláv kapcsolatok jól példázták, hogyan létezhet nemzetközi együttműködés ideológiai különbségek ellenére is. 1965-ben a vízumkényszer is eltörölték a két ország között.

A hidegháborús 1960-as évek egyfajta „mézeshetek” voltak Jugoszlávia és a szomszédos országok kapcsolatában. Jugoszlávia nyitottsága a nyugat felé azonban arról is árulkodik, hogy kelet felől fenyegetve érezte magát. Az 1968-as események és a prágai tavasz kényes belső és nemzetközi fejlemények közepette érte az országot. A jugoszláv államszövetség „önigazgatási” módszerén repedések mutatkoztak: a gazdasági kérdések megvitatásában is megjelentek a nemzetiségi és etnikai vonalak, miközben tovább nyílt az olló a gazdagabb észak-nyugati és a szegényebb dél-keleti tagállamok között. A 60-as évek reformjai inflációhoz vezettek, bár maga a jugoszláv modell még nem került olyan veszélybe, mint néhány évvel később. Mindenesetre a kisebbségi kérdéseken felülemelkedve Belgrád még szorosabbra fűzte a szálakat Béccsel és Rómával. Ez többek között abban nyilvánult meg, hogy tárgyalások kezdődtek az olasz-jugoszláv katonai együttműködésről az Adrián, illetve Tito és az osztrák elnök, Jonas ünnepélyesen felavatták a barátság hidját a Mura folyón 1969-ben.

A diplomáciai kapcsolatok javítása mögött természetesen gazdasági érdekek is álltak. Az osztrák és az olasz piacoknak köszönhetően Jugoszlávia mezőgazdasági társadalomból iparosodott országgá változott. Úgy tűnt, hogy működik a jugoszláv kísérlet, azaz a „szocialista piacgazdaság”, hiszen a lakosság életszínvonala folyamatosan javult.

Jugoszlávia sikersztorinak számított és nagy tiszteletnek örvendett a nyugat-európai szocialisták és szociáldemokraták körében. A 60-as évek belső sikere pedig lehetővé tette a barátságos külpolitika fenntartását Ausztria és Olaszország irányában.

Az, hogy a háromoldalú politikai szándék ellenére mégis milyen törekény volt ez a barátság, a 70-es évek elején mutatkozott meg. Egy karintiai népszavazás és az olasz nemzeti érdekek hangoztatása következtében egyre hűvösebbé vált a viszony. Ugyanakkor a 60-as évek végén felerősödő szlovén és horvát autonómiaürelkvések és a növekvő belső forrongás fényében Belgrád nem engedhette meg magának a presztízsvesztést a nemzetközi szinten. 1972-ben komoly krízis rengette meg az osztrák-jugoszláv kapcsolatokat, amikor egy 19 fős *ustashe* csoport lépett jugoszláv területre Ausztria felől, ősszel pedig a kétnyelvű helységnévtáblákat rongálták meg német nacionalisták. Olaszország tekintetében a Trieszt státuszával kapcsolatos tárgyalások akadtak el: míg az egyik fél csupán kiindulópontnak tekintette a javaslatot, a másik ezt végleges megoldásnak szánta. A feszültségek hatására még jugoszláv csapatok összevonására is sor került az olasz határ mentén.

A rossz helyzetet tetézték a belső bajok is: az ún. „horvát tavasz” támogatói több reformot és nagyobb autonómiát követeltek Horvátország számára, habár a jugoszláv államszövetség egységét nem kívánták megbontani. Tito mégis fenyegetésként értékelte ezeket a liberálisabb gondolkodókat, és 1972 őszére a szlovén, a horvát és a szerb köztársaságban mindenütt leváltotta a liberálisabb vezetést. Ugyanakkor a hatalom decentralizálása miatt a külpolitika kivételével már csak nagyon kevés igazgatási terület maradt a szövetségi intézmények kezében, az egyes tagköztársaságok önálló működését elősegítendő. Jugoszlávia mindig is büszke volt arra, hogy nagylelkűen bánik a nemzetiségi jogokkal, (habár a 80-as évek gazdasági hanyatlásával éppen ez könnyítette meg a nacionalista érzelmek felszítását). Az 1970-es évek elején tehát az erőteljesebb belgrádi külpolitikai megnyilvánulások a jugoszláv elit otthoni, belső nehézségekkel vívott küzdelmeit tükrözték.

A Belgrád és Róma között kialakult, feszült külpolitikai helyzetet kezelendő beüzemelték azt a „titkos csatornát”, amelyet 1971-ben hoztak létre az országok külügyminiszterei pontosan ilyen helyzetek elhárítá-

sára. Gazdasági szakértők és diplomaták egy olyan szerződést dolgoztak ki Trieszt két zónája helyzetének végleges rendezésére, amely erősítette a régió kereskedelmét és kompenzálta azon olasz lakosokat, akiknek a magántulajdonát a korábbi Trieszti Szabad Terület jugoszláv részén államosították. Az ún. osimói szerződést végül 1975 novemberében írták alá és 1977-ben lépett életbe. Ami Ausztriát illeti, Bruno Kreisky szövetségi kancellár és Tito tárgyalt egymással 1975 decemberében. 1976-ban tovább folytak a tárgyalások a kétnyelvű táblák felállításáról, az Ausztriában tervezett kisebbségi cenzusról és a nemzetközi szintű együttműködésről. 1976-ban életbe lépett az a törvény, amely meghatározta a szlovén nyelv hivatalos használatát és rendezte a helységnevek alkalmazását a 25%-nál nagyobb arányú szlovén lakossággal bíró ausztriai települések esetében. Jugoszlávia azonban nem örült a törvénynek, mert egyrészt túl korlátozónak, másrészt feleslegesnek érezte.

A jugoszláv vezetők a szlávajkú kisebbséget mindig is a „magukénak” érezték Ausztriában és Olaszországban, és kérés nélkül eljárak az „érdekükben”. Emiatt azonban ahelyett, hogy ezek a lakosok hídként kapcsolták volna össze az érintett országokat, örök feszültségforrások maradtak. A jugoszláv politikai vezetés valójában kihasználta ezeket a kisebbségeket: amikor éppen jó volt a helyzet, nem játszották ki a kisebbségi kártyát. A 70-es évek vége felé ismét javulás mutatkozott a kapcsolatokban. A karintiai szlovéneket érintő viták hatására – meglepő módon – erősödtek a tudományos és kulturális szálak, mivel a jugoszláv és az osztrák értelmiség többet akart megtudni egymásról. Ezen túlmenően 1978-ban a Kelet-Alpok régiói és tartományai létrehozták az „Alpok-Adria Munkaközösségét”, ami új lendületet adott a nemzetközi kapcsolatoknak. E kezdeményezés célja az volt, hogy egyfajta platformként szolgáljon azon régiók közötti kölcsönös megértés előmozdításában, amelyek valaha egy közös államalakulat, a Habsburg Monarchia részét képezték.

Tito 1980 májusában hunyt el, és vele együtt meghalt a szocialista Jugoszlávia is. Az egyetlen megmaradt jugoszláv intézmény a hadsereg volt. Az ország vezetését egy kilencfős kollektív vezetőség látta el (6 fő a köztársaságok, 2 fő az autonóm tartományok és 1 fő a hadsereg képviselőjében), a súlyos belső nehézségek azonban visszavetették Jugoszlávia

külpolitikáját is. Az országot lefoglalta saját bajainak kezelése, a külpolitikában pedig egyre inkább veszített súlyából, bár a jószomszédi viszony Ausztriával és Olaszországgal egészen Jugoszlávia 1991-es erőszakos felbomlásáig megmaradt. Összességében elmondható, hogy a 20. század második felében Jugoszlávia nyugati szomszédaihoz fűződő viszonyát mindig a belpolitikai helyzet határozta meg. Amikor a rezsimnek pozitív eredményekre volt szüksége a nemzetközi szintén, Jugoszlávia igyekezett ügyesen a maga hasznára fordítani a határok, a kisebbségek és a gazdasági kapcsolatok kérdését.

Pethő-Szirmai Judit

Zsidók és a jozefinizmus oktatási reformjai.

A prágai egyetem zsidó hallgatói a 18. század 80-as éveitől 1882-ig, az egyetem szétválásáig.

Ebelová, Ivana: Židé a jozefínské školské reformy. Židovští studenti na pražské univerzitě od osmdesátých let 18. století do rozdělení univerzity v roce 1882. = Český časopis historický. 112. r. 2014. 4. no. 655-680 p.

A zsidó oktatásügy Mária Terézia és II. József uralkodásáig az állam hatáskörén kívül állt. A zsidó közösségekben az alapvetően vallási jellegű oktatásra hagyományosan nagy hangsúlyt fektettek. Az oktatásügyben a 18. század második felében történtek nagy változások, mégpedig a Monarchia centralizációs politikájának következtében. A fő cél: egységes, államilag szervezett alapfokú iskolarendszer létrehozása a Monarchia területén. 1774. december 6-án kiadták az Allgemeine Schulordnung iskolai rendtartást, amelynek 24 paragrafusa képezte az új egységes állami oktatási rendszer tengelyét. A rendtartás mindkét nem számára 6 éves kortól 12 éves korig kötelező iskolalátogatást írt elő.

Bár a rendtartás kötelező iskolalátogatást írt elő, a zsidó gyerekek kivételt képeztek. Az állam első kísérlete, amely a zsidó gyermekek állami, német tanítási nyelvű iskolarendszerbe való betagozolására irányult, 1776-ban történt. Ez a kísérlet az ortodox körök ellenállása miatt

meghiúsult. Az elutasító magatartás háttérben az új iskolarendszerrel szemben táplált bizalmatlanság állt és az attól való félelem, hogy a zsidó ifjúság az állami iskolarendszerben eltávolodik a zsidóságtól és háttérbe szorul a talmud tanulmányozása.

A fordulat II. József reformjai következtében állt be: az 1781. október 13-án aláírt türelmi rendelet és az október 19-én kiadott udvari dekrétum alapján meghatározták a zsidó gyermekek iskolakötelezettségére vonatkozó szabályokat és elveket is. A cél a zsidó lakosság maximális integrációja és aktív bekapcsolása a Monarchia gazdasági fellendülésébe.

Az 1783. december 15-én kiadott udvari dekrétum engedélyezte a zsidók számára a magasabb szintű oktatási intézményekben (beleértve az egyetemeket is) való tanulás lehetőségét. A dekrétum olyan instrukciókat is tartalmazott, amelyek betartásával elkerülhetővé váltak az esetleges konfliktusok. A zsidók számára már 1782-től lehetőség nyílt a jog és az orvostudomány tanulására, kivételt a teológiai fakultás képezett. Az ösztöndíj rendszer alapjául a módosabb hallgatóktól beszédett összeg szolgált, amelyet a rászoruló hallgatók szociális helyzete és jó tanulmányi előmenetele alapján osztottak szét.

Bár a zsidók előtt megnyíltak a hazai felsőoktatási intézmények, a külföldi egyetemekre történő vándorlásukat szigorúan korlátozták. A korlátozó rendeleteket kijátszva kereskedelmi tevékenység folytatása címén számos fiatal zsidó tanult külföldi egyetemeken, amelynek következtében 1778-ban teljesen betiltották a külföldön történő tanulmányok végzését. Mivel a 18. század végéig katolikus egyetemeken nem tanulhattak zsidó diákok, ezért a Monarchián túli (itáliai, németalföldi, belgiumi) egyetemeket látogatták. A prágai egyetem a 18. század elején nyitotta meg kapuit a zsidó jelentkezők előtt, akik elsősorban az orvosi és a jogi karra jelentkeztek. Pontos hallgatói regisztrációt csak 1784-től vezettek a professzorok. 1786-tól a zsidó hallgatókat is kötelezően nyilvántartásba kellett venni. A 19. század közepéig nem jelölték a hallgatók vallási hovatartozását, ezért arra csupán a nevek alapján lehet következtetni. A katalógusok ennek ellenére alapvető és fontos forrása a hallgatók megfigyelésének (mozgásuknak a Monarchián belül, szociális háttérüknek, tanulmányi előmenetelüknek stb.). A források sajnos hiányosak, ugyanis a nácik 40, a kutatás szempontjából igen fontos kézira-